

MÁTIS BERNADETT

ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola, Magyar Nyelvtudományi Doktori Program

*matibetti@hotmail.com***Új sportágak nyelvi metaforái**

We have to adapt our language use to the enormous changes in economic, historical, social and scientific fields of our life. These changes greatly affect the areas of expertise, therefore the study of terminology becomes a hot topic nowadays.

Sport terminology is an integral part of everyday language use. Recently, a number of new games appeared in our country, of which conceptual and terminological systems are not, or only on a very small scale described. The examinations of the terminology of new sports focus on the vocabulary first. These investigations pointed out that, like ordinary language, the language of sports also contains an abundance of metaphors. This paper describes and groups the metaphors of the domestic terminology of four newly appeared ball games – korfbal, rugby, American football and baseball.

The metaphors of the basic elements of sports are the first group. The already known sport termini from other sports constitute the second group. Metaphors used in language areas completely different from the sport language including other terminologies form the third category. The fourth category group contains metaphors directly translated from the original language. The groups overlap, for example a characteristic action could be a loan translation and a terminus used in other language areas than sport (e.g. *wedge*, *walk*). The new sport metaphors are generally very talkative and innovative, created by good translation and by proper interpretation of the terminology. Most of them are loan translations and termini known from other contexts. The groups are shown in summary tables at the end of the study.

1. Bevezetés

Világszerte rendkívül hasonló változásoknak lehetünk szemtanúi a gazdaság, a tudomány és a kultúra területén, ezt a folyamatos és gyors átalakulást, fejlődést pedig – szükségszerűen – nyelvünk is követi. A legtöbb változás az egyes szakterületeken ment és megy végbe, így természetesen megnőtt a szakmai kommunikáció és a szaknyelvek jelentősége, a nyelvészeti vizsgálatok előtérbe kerülő ága lett a szaknyelvek kutatása, elemzése.

Hazánkban a rendszerváltás volt az a választóvonal, amely megváltoztatta világunkat az egyén és a közösség szintjén egyaránt, ennek nyelvi vetületei pedig igen gyorsan jelentkeztek, többek között például a szókészlet és a szemantika területén. Balázs szerint e jelenségekkel egy angol dominanciájú nyelvi monokultúra kialakulásának lehetünk-lehetünk tanúi (Balázs, 1998), hiszen az angolszász kultúra volt, amely hazánkban hangsúlyosabban éreztette és érezteti hatását napjainkban is.

A változásoknak nem sarkalatos pontja a sport, mégis egy olyan terület, amely különböző módokon végigkísérheti életünket. A kitáruló világgal új

sportágak elterjedése volt megfigyelhető hazánkban, számunkra szokatlan kultúrával, és jellegzetes, többnyire angol nyelven alapuló terminológiával. Az 1930-as évek sportnyelvi nyelvújítása óta kevés szó esett a sportnyelvről, de az új sportágak megjelenése óhatatlanul is megerősíti az új terminológiák vizsgálatát. Ehhez kapcsolódik az az alapkérdés, hogy a sportnyelv hol helyezkedik el nyelvünk rétegzettségében? Sebestyén felosztása szerint a társadalmi nyelvváltozatok, azaz a csoportnyelvek hobbinyelvei közé tartozik (Sebestyén, 1988), míg Wacha (1992) a társadalmi nyelvváltozat kategóriája mellett felállított, foglalkozás szerinti rétegződés osztályának részévé tette. Az újabb elméletek és adatok már abba az irányba mutatnak, hogy a sportnyelvet szaknyelvnek tekinthetjük (Grétsy, 1988; Bérces, 2006; Mátis, 2008a), a dolgozat is ezt az álláspontot képviseli. Az utóbbi évtizedek ugyanis átalakították a sport és a társadalom viszonyát, már nem csupán a szabadidőben üzött hasznos elfoglaltságról van szó, hanem többek megélhetéséről is, legyen az sportoló, edző, szakember vagy a sporthoz kapcsolódó egyéb, kiegészítő szolgáltatásokat végző személy. A témáról bővebben Fóris és Bérces tanulmányaiban olvashatunk (Fóris és Bérces, 2005, 2006).

Az új sportágak terminológiai vizsgálatai elsősorban szókincsvizsgálatok. Mindegyikük esetében felmerül az esetleges kétnyelvűség, ehhez kapcsolódóan morfológiai, helyesírási problémák, valamint terminológiai rendezettségük kérdése is. Vizsgálatom négy, hazánkban újonnan megjelenő labdajátékra – korfball, rögbi, amerikai futball, baseball – terjed ki. A korfball és a rögbi hazai nyelvéről elmondhatjuk, hogy szinte teljes mértékben beépült a magyar nyelvbe (Mátis, 2008a, 2008b), míg az amerikai futball és a baseball nyelvhasználata és kommunikációja még kétnyelvű, az angol és magyar terminusok váltakozó használata figyelhető meg mind szóban, mind írásban (Mátis, 2008c).

A szókincsvizsgálatok rámutattak arra, hasonlóan a hétköznapi nyelvhasználathoz, hogy az új sportágak nyelve is bővelkedik metaforákban. A dolgozat a négy sportág hazai terminológiájának nyelvi metaforáit mutatja be, négy csoportra bontva azokat. A sportágak alapelemeinek metaforáit (I.) követi egy kisebb csoport, olyan metaforák, amelyeket más sportágak révén már ismer a magyar sportnyelv (II.). Ezután következnek a más szakterületen, más szaknyelvben, illetve teljesen hétköznapi kontextusban használt terminusok (III.) és végül a különbözőképpen lefordított metaforák (IV.). A dolgozat végén a négy csoport összesített táblázatai láthatók.

2. A vizsgálat forrásai, módszere

A vizsgálatok alapforrásai a sportágak hivatalos szabályzatai voltak (KB 2008, IRB 2007, JSZ 2009, HBSZ). Ezeket egészítették ki a Wikipédia rögbi és amerikai futball sportági szócikkei (Wikip.Rg, Wikip.Af), valamint az egyes játékok szógyűjteményei, szabálymagyarázatai, ismeretterjesztő művei. A korfball esetében *A korfball szabályai* című anyag (KBSzt), amelyet formailag a szótárak, a szabályzatok és az enciklopédiák egyvelegeként jellemezhetünk, valamint *A korfball alapjai* (KBAlap) című, egy testnevelő tanárok számára készített alapfokú szakmai összefoglaló. A rögbi hivatalos szóanyagát egy játékos által írt szógyűjtemény (Nikowitz, 1988), és egy szintén testnevelők számára készült oktatási segédlet (Gacsal, 1995) bővítette. Az amerikai futballnál sok adatot találtam az amerikai ligáról, az NFL-ről készült hazai internetes oldalon és szótárában (NFL), valamint egy nagyon korai, a hazai szövetség megalakulása előtt bő tíz évvel íródott ismeretterjesztő könyvben (Cawley & Brogden, 1992). A baseball kapcsán a *Baseball Szótár* (BSZ), egy angol-magyar értelmező szótár volt hasznos kiegészítő korpusz.

A vizsgálat módszere forráselemzés, azon belül is szókincsvizsgálat volt. A hivatalos szabályzatok mindegyikében – kivéve a korfball szabálykönyvét – szerepel egy-egy szógyűjtemény, amelyek az alapot szolgáltatták. Ezekből, és a többi korpuszból gyűjtöttem ki a metaforákat, majd a lehetséges módokon csoportosítottam azokat.

3. Metaforák a nyelvészetben

Egyre gyakrabban tűnik fel nyelvészeti kutatások témájaként a metaforák vizsgálata, megfigyelése, leírása. A generatív nyelvészet nyomán, azzal szembe kerülve bontakozott ki a kognitív nyelvészet, amely a racionális felfogással szemben az empirikus látásmódot állította előtérbe (Evans & Green, 2006), „az emberi megismerés folyamata szerves részének tekinti a nyelvet” (Kiss, 2008), és megteremtette azt az irányt, amely a metaforakutatást az irodalom mellett a nyelvészetben is meghonosította. A metafora e szerint az ember megismerési, gondolkodási folyamatait tükrözi, így minden nyelvhasználó kommunikál metaforák segítségével, sőt, az egész kommunikáció alapvetően metaforákkal történik. A metafora ugyanis egy nyelvi kép, amelyben egy dolgot úgy hasonlítunk egy másikhoz, hogy a kettőt azonosítjuk egymással. Kövecses (2005) e mellett azt mondja, hogy a fogalmi metaforák egy absztrakt fogalomkör (céltartományt) fogalmazznak meg egy konkrétabb fogalomkör (forrástartomány) segítségével, és ezek általában nem cserélhetők fel egymással. A metaforákat akkor érthetjük meg, ha ismerjük a forrás- és a céltartomány közötti leképezést, megfelelést, azaz pl. a sport, mint forrástartomány és a háború, mint céltartomány közötti lehetséges megfelelések, hogy a sportolók a harcosok vagy az egymás elleni játék maga az ütközet stb.

A fogalmi metaforák mellett meg kell említenünk a metaforikus nyelvi kifejezéseket vagy más néven nyelvi metaforákat is, amelyek jelentése a különböző lehetséges megfeleltetésekből jön létre, ezt látjuk az új sportágak metaforáinál is.

A Lakoff és Johnson (1980) által kidolgozott elmélet szerint a metafora a természetes nyelv működésének egyik alapvető módja és eszköze. A szerzőpáros azt a tételt is tagadja, hogy a metafora mindig hasonlóságon alapul, valamint, hogy csupán művészi, „díszítő” funkciója van, azaz nem csupán irodalomelméleti tényező. Banczerowski (1999: 82) hozzáteszi, hogy mindezekon túl „a metafora olyan eszköze az embernek, amely lehetővé teszi bizonyos absztrakt cselekvések és tartalmuk konkrét módon történő kifejezését”, az ember jobban fogja azt, amit eredetileg képtelen volna megérteni, az érzelmeket, értékeket és pszichikai folyamatokat.

A bevezetőben már említett világméretű változások, átalakulások rendszerint nagyon gyorsan zajlanak le, időt sem hagyva a fokozatos megszokásra, az életünkbe való beépülésre. Sokszor ezért egyszerűbb nem a nevükön nevezni, hanem metaforákkal megszépíteni a megjelenő új tárgyakat, folyamatokat, jelenségeket. Különösen jellemző ez a szaknyelvekre, hiszen a beszélők a szaktudományos vagy szakmai köznyelvi kifejezést gyakran túl hivatalosnak érzik, változtatnak rajta, és metaforákat alkotnak az adott terminus mellé. A szaknyelv ezáltal szemléletesebb, gyakran gazdaságosabb lesz, a megszületett metaforák az eredeti terminusnál általában rövidebbek, érdekesebbek, és közelebb hozzák a megnevezés tárgyát (Tolcsvai Nagy, 1989). Egy elmélet szerint a metafora csak a nyelvi változásban, új kifejezések alkotásában játszik szerepet, ez a szakterületek esetében nem kizárólagos jellemzőként, de jelen van.

4. Metaforák az új sportágakban

Hazánkban a sportnyelv kialakulásával párhuzamosan megfigyelhető volt a metaforák megjelenése a sportági nyelvhasználatban. Az egyik legnépszerűbb sportágunk, a labdarúgás terminológia kialakulásának kapcsán állapítja meg Bánhidi, hogy „a metaforák száma állandóan nő” (Bánhidi, 1971: 118). Főnévi, melléknévi és nagyszámú igei metafora alakult ki és szilárdult meg sportnyelvünkben a XIX-XX. század fordulóján.

A hagyományos megközelítésben a metafora alapja a hasonlóság, azonban az egyes megfeleltetések, leképezések nem ugyanazok minden nyelvben, nagy szerepe lehet a kulturális különbségeknek a metaforák alkalmazásában. Ez különösen fontos és izgalmas a fordítások esetében. Lehetséges, hogy a forrásnyelv metaforája a célnyelvben is ugyanúgy, tükörfordítással megadható, de az is előfordulhat, hogy az eltérő kulturális hagyományok miatt kell terminológiai értelmezéssel alkotni egy-egy új szót, szakkifejezést. Schäffner (2004) is kihangsúlyozza, hogy a metaforafordítás két nyelv kultúrájának fogalmi rendszeréhez kapcsolódó kérdés is. Ezt az új sportágak kapcsán is láthatjuk, hiszen például a

rögbi egy jellegzetes támadástípusának fordítása a következőképpen alakult: engl. *flying wedge* > magy. *faltörő kos*. A hasonlóság alapja a játékosok sajátos felállása, az ék alakú látvány, amelyet ebben a támadó helyzetben nyújtanak. Azonban a *flying wedge* szó szerinti fordítása, a *repülő ék* hazánkban nem jelent semmit, a *faltörő kos* viszont annál inkább, a magyar kultúrában ezt a kifejezést mindenki érti. Bár maga az *ék* alakzat a magyar metaforából nem szűrhető le, a játékot nem ismerők is beazonosíthatják a kifejezés jelentését. A metaforafordítások nehézségéről több tanulmányban olvashatunk (Kövecses, 2007; Nagy, 2008).

Mindegyik vizsgált sportág nyelve tartalmaz olyan metaforákat, amelyek számos sportági tudósításban előkerülnek. Ezek többnyire kifejezések, szókapcsolatok, pl. *a csapat stratégiája kiváló volt, betartották a szabályokat, nem egyenlők az esélyek, méltón küzdöttek egymással az ellenfelek, edzőtáborba mennek a játékosok, sarokba szorította a futót, jól szerepelt az újonc* stb., és legtöbbször a sport, mint háború, mint harc, mint viadal metafora megtestesítője. Kövecses szerint ez abból is adódhat, hogy sok sportág, pl. „a birkózás, a bokszt a háború és harc intézményéből fejlődött ki” (Kövecses, 2005: 86). E mellett a hadtudomány nyelve alapja volt a hazai sportnyelv kialakulásának (Bánhid, 1971). A harcok egyszerűsített világa a pályán is gyakran látható, pl. a jelen dolgozatban tárgyalt rögbi *tolongásában*, amikor a játékosok összekapaszkodva néznek farkasszemet a másik csapattal, vagy az amerikai futball játéka közben, amikor sisakjukat egymásnak feszítik. A sport természetesen önmagában is a győzelem eléréséhez kapcsolódik, akár csapatjátékról, akár egyéni sportágról van szó, a *sport* és *harc* kettőse egymástól elválaszthatatlan fogalmak. A sportágak és játékok gyakori forrástartományok, a fogalomkör gyakran szerepel metaforikus konceptualizációként.

A felsorolt kifejezésekről, állandósult szókapcsolatokról nem szólok az egyes játékoknál, csak az adott sportág egyedi metaforáit, „metafora-terminusait” mutatom be. Többségük az eredeti nyelv tükörfordítással létrehozott metaforái (pl. *ék, élő labda, hirtelen halál, vak oldal* stb.), de vannak terminológiai értelmezéssel kialakított metaforák (pl. *tolongás, összefogó*), vagy más szaknyelvben előforduló és abból származó terminusok, szókapcsolatok is (pl. *pillér, csatlakozás, végrehajtási pont*). Mint már említettük, ezek a nyelvi metaforák a lehetséges megfelelések alapján alakulnak ki, pl. a *tolongásban* részt vevő játékosok mesziről úgy hatnak, mint a tolongó, egymást fellökő tömeg, a megfélemlítés tehát a testtartás, a játékosok egymáshoz viszonyított helyzete.

Megvizsgálva a négy sportág szókincsét, több csoportosítást készítettem. Táblázatok mutatják be az I. kategóriát (1-3. táblázat), valamint a dolgozat végén a négy kategória elemeit összevontan (I. Függelék, 4-5. táblázat). A III. és a IV. kategória bemutatásánál elemzem részletesen az egyes metaforák jelentését.

I. Az első csoport a sportágak alkotóelemeinek, összetevőinek metaforái. Egy-egy akciónak, azaz a játékon belüli szokásos, a cél elérésére indított cselekvésnek, cselekvésfolyamatnak, vagy egy játékosnak, az általa betöltött posztnak ugyanúgy van képi megfelelője, mint a játékon belül használt vagy a játékot kiszolgáló eszköznek. A táblázatokban a hasonlóság alapját is feltüntettem.

1. táblázat

„Akció-metaforák az egyes sportágak hazai nyelvében

hasonlóság alapja	korfbal	rögbi	amerikai futball	baseball
játékosok egymáshoz viszonyított helyzete, testtartás, mozdulat	fedett / védett pozíció	tolongás faltörő kos csomag csatlakozás	fejelés lándzsázás ék ollózás varrás dadogós lépés villanás lopakodás csapda	séta lopás
cselekvés-folyamat befejezése vagy annak következménye	szabad pozíció	-	hirtelen halál leégetés végrehajtási pont	telt ház hazafutás öngyilkos pré-selt vad dobódobás

2. táblázat

Eszköz-metaforák az egyes sportágak hazai nyelvében

hasonlóság alapja	korfbal	rögbi	amerikai futball	baseball
alaki hasonlóság	-	-	nyalóka vasrács	gyémánt hazai tányér
a mozgás, az élet, a létezés		élő labda halott labda	élő labda halott labda	

3. táblázat

Poszt, játékos metaforák az egyes sportágak hazai nyelvében

hasonlóság alapja	korfball	rögbi	amerikai futball	baseball
játékosok egymáshoz viszonyított helyzete, testtartása	-	pillér leváló nehéz lovasság összekötő összefogó	falember támadó fal	
végzett mozdulat, cselekvés	-	sarkazó	labdatartó elősöprögető söprögető ász	tüzérség

II. Egy másfajta csoportot alkotnak azok a terminusok, amelyeket más sportágból már ismerünk, vagy hasonló szóalakkal több sportágban használnak, de a vizsgált új sportágakban speciális alakot vettek fel.

Az **amerikai futball** nyelvében a *támadó fal* és *falember* terminusok a kézilabda védekezőire emlékeztetnek (pl. „passzív magyar fal”). A *labda őrzése* és a *labdatartó* pedig ugyanarra a helyzetre mutatnak rá a labdarúgásban és az amerikai fociban egyaránt: egy játékos átmenetileg birtokolja, azaz *megtartja a labdát*.

A **korfball**, **rögbi** és **baseball** nyelvében nem találunk ilyen típusú metaforát.

III. Hasonlóan nagy csoport az a terminuskör, amelyek köznyelvi szavak ugyan, de nem más sportból ismeretesek, hanem általában a sporttól idegen, attól eltérő kontextusban, esetleg más szaknyelvben fordulnak elő.

A **korfball** nyelvében ezek a *fedett / védett* és a *szabad pozíció*. A *fedett, illetve védett pozíció*, „amikor a védő a támadójátékos előtt, kartávolságnál nem messzebb, felemelt kézzel áll” (KBAalap: 4), azaz a két kéz felemelésével mintegy lefedti, védi az előtte lévő területet. A kifejezés szintén elsősorban a háborús kommunikációban fordul elő, de a munka világában sem ismeretlen. A *szabad pozíció* kifejező elnevezés, a játékos olyan pozíciókat alakít ki, amiből szabadon, mások által nem akadályozva kosárra tudja dobni a labdát.

A **rögbi** nyelvében a köznyelvi terminusok szintén beszédesek: *tolongás, pillér, nehéz lovasság, csatlakozás, csomag, faltörő kos*.

- A *tolongás* a rögbi legjellegzetesebb pillanata, a két csapat tagjai egymással szemben, összekapaszkodva feszül egymásnak, ebből a helyzetből igyekeznek továbbítani a labdát a pont megszerzése érdekében. A *csomag* ugyanennek egy „nyitottabb, szellősebb” változata, *nyitott tolongásnak* is hívják.
- A *pillér* egy játékos pozíció, a tolongás első sorának két szélső játékosa, mintegy tartva, megtámasztva erejükkel a közöttük levőket.
- A *nehéz lovasságról* a legtöbb embernek egy felállított „hadrend” jut eszébe, a *faltörő kosról* pedig szintén egy harci helyzet – ismét látható a sport és a viadal kettősének szimbiózisa. És valóban, a rögbiben mindkettő egy-egy támadás-típus és szabálytalanság elnevezése.
- A *csatlakozás* az a mozdulat, amikor egy játékost a társa a váll és a csípő között, teljes karhosszal átkarol, átölel.

Az **amerikai futball** nyelvében ebbe a kategóriába tartoznak a *nyalóka, lándzsázás, vasrács, végrehajtási pont, impulzus* terminusok.

- A *nyalóka* itt nem az édességet jelenti, hanem az oldalvonalon kívül használt távolságmérő eszköz a labda helyzetének megállapítására. Az alakja miatt kapta a magyar nevét.
- A *lándzsázásról* két harcos összeütközése juthat eszünkbe, de nem a szó szerinti csatamezőn, hanem a pályán, ahol a játékosok nem rendeltetésszerűen használják a sisakjukat. Ez a szó a szabályzat etikai kódexének része, jelentésében megegyezik a *fejeléssel*, mégis külön tárgyalják. „A *fejelés* az, amikor a játékos a sisakját (vagy annak rostélyát) arra használja, hogy az ellenfelét megbüntesse”(JSZ, 2009: 31). Az angol szabályzat, amelyből a magyar fordítás készült, mindkét pontban ugyanazt a terminust alkalmazza: angl. *spearing* > magy. *lándzsázás, fejelés*. Logikusabb volna a *lándzsázás* egységes használata, hiszen a *fejelés* már a labdarúgás jól ismert és használt terminusa. Ott az *összefejelés* jelentése felel meg az amerikai futball *lándzsázás* terminusa jelentésének.
- A *vasrács* maga a pálya, a rajta keresztben futó és a játékban nagy szerepet játszó vonalokról, yardjelölésekről kapta ezt a nevet.
- A *végrehajtási pont* a játékban az a pont, ahonnan a szabálytalanság utáni büntetést végrehajtják, a mellett az informatika nyelvének sokszor használt kifejezése.
- Az *impulzus* szó nagyon meglepő ebben a szövegkörnyezetben, hiszen a *hirtelen rövid hatás, lökés, indítás* jelentésű terminus leginkább a fizikában kerül elő. Egyértelmű, hogy az angol nyelvű szabályzatból szó szerint fordították le azt a részt, amely a labda impulzusáról és lendületéről szól, „olyan *impulzust* adott a labdának, amely a célterületre juttatta azt ...”

(JSZ, 2009: 79) E helyett megfontolandó volna a *labda indítása* szókapcsolat használata, amely például a labdarúgásban ugyanazt jelenti.

A **baseball** nyelvében nem találunk ilyen típusú metaforát.

IV. A következő csoportosítási szempont a fordításhoz kapcsolódik. Három egységet különítettem el e kategórián belül, minden sportágnál kifejtem, hogy milyen alaki és tartalmi hasonlóságról van szó, amely alapján metaforáknak nevezhetjük e terminusokat.

A) Az első csoportot a tükörfordítások alkotják.

A **korfball** nyelvében az eredeti nyelvből: holl. *verdedigd positie* > magy. *védett pozíció*, illetve angolul: engl. *defended position* > magy. *védett pozíció*. A III. pontban kifejtettük a jelentését.

A **rögbi** nyelvében: engl. *live ball* > magy. *élő labda*, engl. *dead ball* > magy. *halott labda*, és egy poszt elnevezése, engl. *prop* > magy. *pillér*. A *pillért* érintettük már. Az *élő labda* azt a helyzetet takarja, amikor a labda a játékban van, azaz játszanak vele, mozog, tehát „él”. Ennek ellentétpárja a *halott labda*, értelemszerűen az a helyzet, amikor a labda nincsen játékban, nem mozog.

Az **amerikai futball** nyelvében: engl. *wedge* > magy. *ék*, engl. *live ball* > magy. *élő labda*, engl. *dead ball* > magy. *halott labda*, engl. *sudden death* > magy. *hirtelen halál*, engl. *blind side* > magy. *vak oldal*, engl. *blind snap* > magy. *vak feladás*, engl. *scissored* > magy. *ollózás*, engl. *seam* > magy. *varrás*, engl. *stutter steps* > magy. *dadogós lépés*, engl. *ace* > magy. *ász*, engl. *screen* > magy. *ernyő*, engl. *shotgun* > magy. *puska*, *vadászpuska*, engl. *sneak* > magy. *lopakodás*, engl. *trap* > magy. *csapda*, engl. *wishbone* > magy. *villacsont*, engl. *blitz* > magy. *villanás*, engl. *holder* > magy. *(labda)tartó*.

- Az *ék*, *ollózás*, *villacsont*, *csapda*, *vak feladás* és *villanás* jellegzetes akciók, játékhelyzetek elnevezése, pl. az *ollózás* alkalmával, kétfelől ketten szerelik a játékost, a *csapda* során pedig egy védőt becsalogatnak a támadó sor egy részén, majd kizárják a játékból. *Vak feladásról* akkor beszélnek, amikor nagyon rövid távolságra dobják a labdát anélkül, hogy látnák a célt. A *villanás* a labda átadásának előre megtervezett, villanásszerű lerohanása.
- A *vak oldal* az a terület, amelyet az irányító nem lát be, mert a háta mögött van.
- A *hirtelen halál* az a helyzet, amikor döntetlen mérkőzés után hosszabbítás következik, és az dönti el a mérkőzést, hogy ebben az időben melyik csapat szerzi az első pontot. Korábban ez volt pl. a labdarúgásban is, jelenleg csak a jégkorong alkalmazza.
- A *varrás* az a képzeletbeli vonal, amely a sorban álló háttvédek és a védők között húzódik a zónavédekezésben.
- Az *ász* az egyetlen hátsó támadó.

Ezek közül a legtöbb terminust a jelenlegi hazai amerikai futballban nem használják, illetve csak angolul, mert egy 1992. évi könyvben szerepelnek,

amelyet a 2005-ben létrejött szövetség alapítói valószínűleg nem ismertek (Cawley & Brogden, 1992), holott több kiváló példát találunk benne az angol terminusok lefordítására.

A **baseball** nyelvében: engl. *diamond* > magy. *gyémánt*, engl. *battery* > magy. *tüzérség*, engl. *walk* > magy. *séta*, engl. *steal* > magy. *lopás*, engl. *suicide squeeze play* > magy. *öngyilkos préselt (játék)*, engl. *wild pitch* > magy. *vad dobódobás*, engl. *homerun* > magy. *hazafutás*, engl. *home plate* > magy. *hazai tányér*.

- A *gyémánt* a hétköznapiokban egy szénmódosulat és az abból készített drágakő, miközben a baseballban a pálya elnevezése – az alakja miatt kapta ezt a nevet.
- A *tüzérség* esetében joggal gyanakodhatunk egy megerősített „hadtestre”, és valóban, a dobó és az elkapó kettősét hívja így a szabályzat.
- A *séta* során a dobójátékos ugyanazon ütőjátékosnak négy dobóhibát dob, tehát négyszer rosszul dob, ilyenkor az ütőjátékos ütés és akadályoztatás nélkül elsétálhat az első bázisig.
- A *lopás* az a mozzanat, amikor a futójátékos ütés nélkül szerez meg egy bázist, azaz nem dolgozik meg érte, elloppja azt.
- Az *öngyilkos préselt játék* és a *vad dobódobás* első hallásra igen meglepőek. Az előbbi egy olyan akció a játék során, amelynek kimenetele kétséges, a futó lehet, hogy a veszébe rohan. Az utóbbi pedig egy olyan rossz dobás, amelyet meggondolatlanul, „vadul” végez a dobójátékos.
- A *hazafutás*, a köznyelvben külön írva egészen mást jelent, mint a játék során, amikor is az ütőjátékos úgy eltalálja a labdát, hogy az a pálya felett átszállva, általában a kerítés mögött, illetve a nézőtéren ér földet. Ilyenkor a másik csapat tagja a labdát nem tudja elkapni, ezért a pályát és az azon lévő bázisokat az ütőjátékos akadály nélkül körbefutja, míg haza nem ér, azaz meg nem érkezik a *hazai bázisra* (*home base*), tehát haza fut.
- A *hazai tányér* a *hazai bázis* egy alakváltozata, az első és legfőbb bázist jelölik így, az angol nyelv is alkalmazza ezt a metaforát, és a *home base* helyett gyakran a *home plate*-et használják.

B) Vannak terminusok, amelyek a fordítás során alkalmazott terminológiai értelmezés eredményei, ezek alkotják a második csoportot. Megfigyelhető, hogy egyes esetekben maga az eredeti angol terminus is metafora.

A **korfbal** nyelvében ilyen metaforát nem találunk.

A **rögbi** nyelvében: engl. *binding* > magy. *csatlakozás*, engl. *maul* > magy. *csomag*, engl. *flying wedge* > magy. *faltörő kos*, engl. *hooker* > magy. *sarkazó*, engl. *flanker* > magy. *leváló*, engl. *number eight* > magy. *összefogó*, engl. *scrum half* > magy. *összekötő*.

- A *csatlakozást*, a *csomagot* és a *faltörő kost* már érintettük. Ezeken kívül minden terminus egy-egy poszt elnevezése.
- A *sarkazó* a hivatalos megfogalmazás szerint „A tolongás első sorának középső játékosa, aki általában a 2-es számú mezt viseli.” (IRB, 2007: 7). Ez a definíció azonban nem sokat árul el arról, hogy miért éppen ezt a nevet kapta az adott játékos. Az angol *hookert csatár*nak szokták fordítani, és a *sarkazó* hasonló szerepet tölt be, mint a labdarúgás *csatára*, rá támaszkodhat a többi játékos. A *sarkazó* ugyanis a tolongás első sorának közepén mintegy alapját, gerincét adja magának a tolongásnak, és szó szerint belé kapaszkodnak, rá támaszkodnak a többiek. A *sarkazás* abból eredhet, hogy támadóállásban helyezkedik el, és a lábfejtartásnak, a sarok elhelyezkedésének is fontos szerepe van abban, hogy meg tudja tartani társait.
- A *leválók* azok a játékosok, akik a tolongás második vagy harmadik sorához kívülről csatlakoznak, nem a tolongás alapemberei, és bármikor leválhatnak arról, ha szükséges.
- Az angol nyelvben egyszerűen csak *8. számúnak* titulált játékos fontos szerepet tölt be, a tolongást hátulról mintegy összekapcsolja, összefogja, ezért lett magyarul *összefogó*.
- Az *összekötő* az a játékos, aki bedobja a labdát a tolongásba, azaz ezzel megnyitja, elindítja az új akciót, összeköti a játékfolyamatot.

Az **amerikai futball** nyelvében ide sorolható: engl. *offensive line* > magy. *támadó fal*, és tagjai, a *falemberek*, engl. *strong safety* > magy. *elősöprögető*, engl. *free safety* > magy. *söprögető*.

A labdarúgásból is ismert *söprögető* poszt a mozdulat, a cselekvés hasonlósága után, a *támadó fal*, *falember* pedig a játékosok elhelyezkedése alapján kapta a nevét.

A **baseball** nyelvében: engl. *sacrifice fly* > magy. *feláldozott magas (ütés)*, engl. *bases loaded* > magy. *telt ház*, engl. *run* > magy. *pont*, engl. *force play* > magy. *tolás*.

- A *feláldozott magas* ütésekor nem az ütést áldozzák fel, hanem a labdát olyan magasra ütik, hogy a védők megfogják, és ezáltal egy ütőjátékos kiesik, mintegy feláldozódik, de a csapat pontot szerezhethet.
- A *telt ház* nem a baseball stadion telítettségére utal, hanem arra a helyzetre, amikor mindhárom bázison futójátékos található, azaz a csapat „háza telítődött”.
- A *run* azért lett *pont*, mert az a támadójátékos, aki a bázisokat érintve visszaérkezik a hazai bázisra, azaz körbefutja, pontot szerez a csapatának.
- A *tolás* akkor jön létre, amikor egy futó a meghatározott szabályok keretén belül, az ütő futóvá válása miatt elveszti a jogát, hogy elfoglaljon egy bázist. Ilyenkor a következő bázist foglalhatja csak el a csapat, azaz az eredeti helyzet eltolódik eggyel.

Vannak esetek, amikor az angol eredeti nem metafora, de a magyar elnevezés ugyanúgy terminológiai értelmezés következménye. Ilyen pl. az amerikai futballban: engl. *line to gain indicator* > magy. *nyalóka*.

Létezik ennek a fordítottja is, amikor az angol terminus egy nagyon szellemes, találó metafora, a baseballban *bullpen* – *bika akol*, de a magyar nyelv nem vette át, hanem terminológiai értelmezéssel alakította ki a magyar megfelelőjét: *dobójátékosok bemelegítő helye*.

Ugyanez figyelhető meg az engl. *wings* > magy. *szélsők* és az engl. *fly half* > magy. *irányító* terminusoknál is. A *szélső* és *irányító* játékosok magyar elnevezésekor a kulturális és sportbeli hagyományainkat vették figyelembe a fordítók, a *szárnyacsok* és *repülő fél* helyett régi sportnyelvi terminusokat alkalmaztak.

C) Számtalan kifejezés van, amelyet egyáltalán nem fordítottak le, de szóban a pályán, mérkőzés közben használják őket, ezek alkotják a harmadik csoportot, legtöbbjük a szleng közé is sorolható.

A **korfbal** nyelvében nem találunk rá példát.

A **rögbi** nyelvében egyetlen angol nyelvű metafora van, ez a *sin bin*, a „bűnöző vagy vétkes tároló/láda”: „az a meghatározott terület, ahol a 10 perc játékidőre ideiglenesen kiállított játékosnak tartózkodnia kell” (IRB 2007: 10).

Az **amerikai futball** nyelvében az *air raid* (légitámadás), a *hail Mary* (üdvözlégy Mária), a *bootleg* (csizmaszár), a *flea flicker* (bolhaugrás, bolhapöccintés), a *hurry-up offense* (sietős támadás), a *jumbo* (óriás), a *pancake* (palacsinta) egy-egy taktika vagy szerelés elnevezései. Például a *hurry-up offense* olyan támadás, amikor minél rövidebb idő alatt igyekeznek a játékosok minél hosszabb távolságot megtenni. A *pancake* egy olyan agresszív szerelés, melynek következtében a szerelt játékos – palacsintaszerűen – egész testével elterül a földön, a *hail Mary* pedig a támadó csapat egyik utolsó esélye, ha kifut az időből és pontokat akar szerezni. (Ilyenkor már csak Mária segíthet a játékosokon.)

A *bust* (csőd) azon játékos, akit hatalmas külsőségek közepette az elsők között választanak amatőrből profi sportolóvá, de hamar kiderül, hogy mégsem tud megfelelni az elvárásoknak. A *bomb* (bomba) a hosszú passz elnevezése, a *nickel back* (öt centes hátvéd) pedig a védekező egység extra, azaz 5. játékosa-ként a játékba beálló *defensive back*je, azaz hátvédje.

A **baseball** nyelvében nem találunk rá példát.

4. Összefoglalás

A dolgozatban négyféle módon csoportosítottuk új labdajátékok metaforáit. A sportjátékok alapegységeinek (eszközök, akciók és játékosok, posztok) metaforáiból áll az első csoport. A más sportágak nyelvéből már ismert sportnyelvi terminusok alkotják a második csoportot. A sportnyelvtől teljesen eltérő kontextusban, esetlen más szaknyelvben használatos metaforák hozták létre a harmadik kategóriát. A negyedik csoportban az eredeti (angol, illetve a korfball esetében holland) nyelvből készült fordítások alapján osztottam szét a talált metaforákat. Ez alapján három alcsoportot különböztettem meg. A tükörfordításokat, amelyekre az jellemző, hogy a forrásnyelvben és a célnyelvben is megegyezik a metaforák jelentése (pl. engl. *free safety* > magy. *söprögető*). A terminológiai értelmezés alapján létrehozott metaforákat, melyek között vannak, amikor a forrásnyelv is metafora. Ekkor a metaforák jelentése és többnyire a fogalmi metafora is különbözik (pl. engl. *flying wedge* > magy. *faltörő kos*). Ezen csoporton belül vannak esetek, amikor a forrásnyelvi metaforát a célnyelv, a magyar egy már ismert sportnyelvi szakszóval, de nem metaforával írta le (pl. engl. *wings* > magy. *szélsők*). És arra is volt példa, hogy a forrásnyelvben egy szakkifejezés nem metafora, de a magyar nyelv azzá tette (engl. *line to gain indicator* > magy. *nyalóka*). Végül azokat a metaforákat vettem számba, amelyeket nem fordítottak le, maradtak eredeti angol nyelven (pl. *air raid*, *jumbo*).

A csoportosítások átfedik egymást, azaz például egy akció, jellegzetes cselekvés egyben tükörfordítás és más kontextusból ismert köznyelvi terminus is egyben (pl. *csatlakozás*, *csapda*). A legkevesebb metafora a korfball nyelvében fordul elő, nemcsak hazánkban, hanem az eredeti nyelvben szintén. A legtöbb metafora az amerikai futball nyelvében van, melyek között sok az angol terminus. Ez a kétnyelvűség a sportág hazai terminológiájára is jellemző. Angol metafora ezen kívül csak a rögbi nyelvében található, abban is csak egy, a *sin bin*, hiszen e sportág hazai terminológiája mára már beépült nyelvünkbe, és mindenki számára érthető terminológiával dolgozik. A baseball nyelvében is viszonylag kis számban vannak magyar nyelvű metaforák. Az új sportági metaforák összességében nagyon találóak és beszédesek, jól sikerült fordítások, illetve alkotások. A legtöbb a tükörfordítás és a más kontextusból ismert terminus közöttük. A csoportokat összefoglaló táblázatok a dolgozat végén láthatók.

A metaforákat szinte már észrevétlenül alkalmazzuk kommunikációnk során, használatuk mindennapi gondolkodásunk és nyelvhasználatunk szerves részévé vált. Látható, hogy az új sportágak nyelvében is számtalan nyelvi metafora él, azt is mondhatnánk, hogy a sport játékossága a sportnyelvben is előkerül. A felsorolt példák nagyon különböző, sokféle és sajátos alaki, formai, viselkedéssel hasonlóság alapján kapták a magyar elnevezésüket. Sokszor olyan terminusokról van szó, amelyek első hallásra egyáltalán nem kötődnek a sporthoz (pl. *nyalóka*, *vasrács*, *gyémánt*, *séta*), de léteznek kifejezőbb, már ismert metaforák

(pl. *söprögető, falember*), és kifejezetten a sportra, sportolásra utaló terminusok is (pl. *hazafutás, élő labda*). Számos példát láttunk az emberi alkotóképesség határtalanságára, egyes sportági metaforák már-már kész nyelvi leleményeknek tekinthetők (pl. *faltörő kos, lándzsázás, nehéz lovasság*), Kiefer (2000: 102) szavaival élve: „A metaforák a nyelvi kreativitás legegységesebb jelei, ...”.

A metafora jelenségéről és a metaforarendszerekről bővebben a már sokat említett Kövecses tanulmányban olvashatunk (Kövecses, 2005).

Irodalom

- Balázs G.** (1998) A rendszerváltozás időszakának politikai-közéleti szemiotikai-nyelvi jelenségeiből. *Magyar nyelv- és irodalomtudományi tanulmányok az ezredfordulón.* Budapest: A-Z Kiadó. 55-65.
- BSZ BASEBALL SZÓTÁR.** www.hetimix.hu/csoportok/4-sport/Baseball/4r3-001.htm (hozzáférés: 2009. 02. 26.)
- Bancerowski J.** (1999) A kognitív nyelvészet alapelvei. *Magyar Nyelvőr* 123/1. 78-87.
- Bánhidi Z.** (1971) *A magyar sportnyelv története és jelene.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bérces E.** (2006) *A sportlexikográfia és -terminológia az új sportágak megjelenésének tükrében.* Doktori (PhD) értekezés. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.
- Cawley, B. and Brogden, Ch.** (1992) *Amerikai futball.* Budapest: Metrum.
- Evans, V. and Green, M.** (2006) *Cognitive Linguistics. An Introduction.* Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Fóris Á. és Bérces E.** (2005) Sport, gazdaság, terminológia. *Tudásmenedzsment* VI/2. 117-127. <http://www.feek.pte.hu/tudasmenedzsment/index.php?urlink=735>
- Fóris Á. és Bérces E.** (2006) A wellness terminológiája. *Magyar Nyelvőr* 130/4. 399-413.
- Gacsal J.** (1995) *Rugby az iskolában.* Budapest: Fővárosi Pedagógiai Intézet.
- Grétsy L.** (1988) *A szaknyelvek és a csoportnyelvek jelentősége napjainkban.* In: Kiss J. és Szűts L. (szerk.) *A magyar nyelv rétegződése. I-II.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 85-107.
- HBSZ HIVATALOS BASEBALL SZABÁLYOK** é.n. Hozzáférés a Magyar Országos Baseball Szövetségnél.
- IRB 2007** Argat Z. – Priskin Cs. *A Rögbi Unió Szabályai.* Magyar nyelvű kiadás. www.mrgsz.hu.
- JSZ 2009** 2009. évi magyarországi Amerikai Football Szabályok és Magyarázatok. <http://www.mafsz.org/mafsz/media/4/20090310-jszab2009.pdf> (hozzáférés: 2009. 05.16.)
- KB 2008** *A korfball szabályai 2008.* www.mkba.hu/letoltes/A_korfball_szabalyai_2008.10.pdf (hozzáférés: 2009.02.03.)
- KBALAP** (2001) Morvai A. és Nagy B. *A korfball alapjai.* Budapest: Magyar Korfball Szövetség.
- KBSZT** *A korfball szabályai.* <http://korfball.hu/eb2006/hu/korfball/szabalyok> (hozzáférés: 2009.02.13.)
- Kiefer F.** (2000) *Jelentéselmélet.* Budapest: Corvina.
- Kiss J.** (2008) A nyelvi változás – kutatói dilemmák. *Magyar Nyelv* 104/3. 257-274.
- Kövecses Z.** (2005) *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe.* Budapest: Typotex Kiadó Kft.
- Kövecses Z.** (2007) *Metaphor in Culture. Universality and Variation.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Lakoff, G and Johnson, M.** (1981) *Conceptual Metaphor in Everyday Language. Philosophical Perspectives on Metaphor.* University of Minnesota Press. 286-325.
- Lakoff, G. and Johnson, M.** (1980) *Metaphors We Live By.* Chicago: University of Chicago Press.
- Mátis B.** (2008a) Tolongás, utolsó láb és faltörő kos, avagy a rögbi terminológiája. *Magyar Terminológia* 1/1. 77-92.
- Mátis B.** (2008b) Kosárlabda vagy mégsem? – a korfball terminológiája. In: Kukorelli K. és Tóth A. (szerk.) *A nyelvi, a szaknyelvi és a szakmai kommunikáció jövője Európában. A X. Dunaujvárosi*

- Nemzetközi Alkalmazott Nyelvészeti és Kommunikációs Konferencia előadásai. Dunaujvárosi Főiskola. 2008. április 24-25. Dunaujváros. 144-151.
- Mátis B.** (2008c) A Super Bowl filozófiája, az amerikai futball terminológiája hazánkban. In: Nádor O. (szerk.) *A magyar mint európai és világnyelv. A XVIII. MANYE Kongresszus előadásai.* Budapest. 2008. április 3-5. 5/2. Budapest: MANYE – Balassi Intézet. 750-756.
- Nagy A.** (2008) Metaforák fordítása közvetítőnyelven keresztül. In: Nádor O. (szerk.) *A XVIII. MANYE Kongresszus előadásai. Balassi Intézet.* 2008. április 3-5. 5/2. Budapest: MANYE – Balassi Intézet. 616-620.
- Nikowitz M.** (1988) *Angol-magyar rögbis kyszótár.* www.szentes.rugby.hu/letolt/szotarmarko.htm (hozzáférés: 2009.06.20.)
- NFL Szótár, alapkifejezések.** <http://www.nfl.hu/modules.php?name=Szotar> (hozzáférés: 2009.06.18.)
- Schäffner, Ch.** (2004) Metaphor and translation: some implications of a cognitive approach. *Journal of Pragmatics* 36/12. pp. 1253-1269.
- Sebestyén Á.** (1988) A belső nyelvtípusok néhány kérdéséről. In: Kiss J. és Szűts L. (szerk.) *A magyar nyelv rétegződése. I-II.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 108-9.
- Tolcsvai Nagy G.** (1989) Kemény és puha, avagy metafora a szaknyelvben. In: Bíró Á. (szerk.) *Szaknyelvi divatok.* Budapest: Gondolat Kiadó. 62-75.
- Wacha I.** (1992) A nyelvi rétegződés kérdései. In: Kemény G. (szerk.) *Normatudat – nyelvi norma.* Linguistica, Series A. Studia et dissertationes, 8. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. 49-105.
- Wikip.Af.** *Amerikai futball szócikk.* http://hu.wikipedia.org/wiki/Amerikai_futball (hozzáférés: 2009.03.12.)
- Wikip.Rg.** *Rögbi szócikk.* <http://hu.wikipedia.org/wiki/R%C3%B6gbi> (hozzáférés: 2009. 03.12.)

Függelék

4. táblázat

Akció-metaforák az egyes sportágak nyelvében

	korfbal					
	tükörfordítás		terminológiai értelmezés		angol	
	más kontextus	sportnyelvi kontextus	más kontextus	sportnyelvi kontextus	más kontextus	sportnyelvi kontextus
játékosok egymáshoz viszonyított helyzete, testtartás, mozdulat	védett pozíció		fedett pozíció			
cselekvésfolyamat, annak befejezése vagy következménye			szabad pozíció			

	rögbi					
	tükörfordítás		terminológiai értelmezés		angol	
	más kontextus	sportnyelvi kontextus	más kontextus	sportnyelvi kontextus	más kontextus	sportnyelvi kontextus
játékosok egymáshoz viszonyított helyzete, testtartás, mozdulat			tolongás csomag csatlakozás faltörő kos			
cselekvésfolyamat, annak befejezése vagy következménye						

	amerikai futball					
	tükörfordítás		terminológiai értelmezés		angol	
	más kontextus	sportnyelvi kontextus	más kontextus	sportnyelvi kontextus	más kontextus	sportnyelvi kontextus
játékosok egymáshoz viszonyított helyzete, testtartás, mozdulat	lándzsázás ék, ollózás varrás, dadogós lépés lopakodás esapda, ernyő impulzus, puska villacsont	fejelés			bootleg flea flicker jumbo pancake	
cselekvésfolyamat, annak befejezése vagy következménye	villanás végrehajtási p. leégetés vak oldal vak feladás	hirtelen halál			air raid bomb hurry-up offense hail Mary	

	baseball					
	tükörfordítás		terminológiai értelmezés		angol	
	más kontextus	sportnyelvi kontextus	más kontextus	sportnyelvi kontextus	más kontextus	sportnyelvi kontextus
játékosok egymáshoz viszonyított helyzete, testtartás, mozdulat	séta lopás					
cselekvésfolyamat, annak befejezése vagy következménye	hazafutás öngyilkos préselt vad dobó- dobás		feláldozott magas ütés tolás	telt ház pont		

5. táblázat

Poszt, játékos és eszköz metaforák az egyes sportágak nyelvében

	korfbal					
	tükörfordítás		terminológiai értelmezés		angol	
	más kontextus	sportnyelvi kontextus	más kontextus	sportnyelvi kontextus	más kontextus	sportnyelvi kontextus
játékosok egymáshoz viszonyított helyzete, testtartás	-	-	-	-	-	-
végzett mozdulat, cselekvés, illetve annak következménye	-	-	-	-	-	-

	rögbi					
	tükörfordítás		terminológiai értelmezés		angol	
	más kontextus	sportnyelvi kontextus	más kontextus	sportnyelvi kontextus	más kontextus	sportnyelvi kontextus
játékosok egymáshoz viszonyított helyzete, testtartás	pillér		leváló nehéz lo- vasság összekötő összefogó			
végzett mozdulat, cselekvés, illetve annak következménye			sarkazó			
eszközök		élő labda halott labda (mozgás = létezés)			sin bin	

	amerikai futball					
	tükörfordítás		terminológiai értelmezés		angol	
	más kontextus	sportnyelvi kontextus	más kontextus	sportnyelvi kontextus	más kontextus	sportnyelvi kontextus
játékosok egymáshoz viszonyított helyzete, testtartás, mozdulat				falember támadó fal	nickel back	
végzett mozdulat, cselekvés, illetve annak következménye		ász		labdatartó elősöprögető söprögető	bust	
eszközök	vasrács (alaki hasonlóság)	élő labda halott labda (mozgás = létezés)	nyalóka (alaki hasonlóság)			

	baseball					
	tükörfordítás		terminológiai értelmezés		angol	
	más kontextus	sportnyelvi kontextus	más kontextus	sportnyelvi kontextus	más kontextus	sportnyelvi kontextus
játékosok egymáshoz viszonyított helyzete, testtartás, mozdulat	tüzérség					
végzett mozdulat, cselekvés, illetve annak következménye						
eszközök	gyémánt hazai tányér (alaki hasonlóság)					